

RECENZII ȘI PREZENTĂRI

Lucrările Comitetului Internațional de Sigilografie

Comitetul Internațional de Sigilografie, organism specializat al Consiliului Internațional al Arhivelor, al cărui principal scop este păstrarea și conservarea patrimoniului umanității în materie de arhive, și-a fixat câteva obiective, ce s-au completat și diversificat pe parcursul anilor, ca urmare a amplificării problematicei cu care s-au confruntat arhivele, precum și a reorientării tendințelor în domeniul cercetărilor.

Menționăm că România a fost cooptată în acest Comitet în 1977, reprezentantul Direcției Generale a Arhivelor Statului deținând între anii 1980—1984, funcția de secretar. După această dată, ca urmare a restrîngerii pînă la inexistența a raporturilor Direcției Generale a Arhivelor Statului cu organisme internaționale de profil, reprezentantul său n-a mai putut participa la lucrările Comitetului.

În paginile ce urmează ne propunem să ne referim la activitatea desfășurată de Comitet în perioada 1985—1990. Ne stau la îndemînă materiale trimise recent de președinta Comitetului (Stefania Ricci Noè—Italia) și de secretarul acestuia (Toni Diederich — R. F. Germa nă).

Preocupat permanent să transpună în practică obiectivele menționate în perioada la care ne referim, Comitetul și-a concentrat în mod special atenția asupra citorva lucrărilor de interes major :

1. Definitivarea vocabularului internațional de sigilografie.
2. Întocmirea unui ghid (Introducere) bibliografic internațional.
3. Publicarea anuală a listelor cu titlurile lucrărilor ce au văzut lumina tiparului în diferite țări.
4. Efectuarea unei anchete asupra situației matricelor sigilare.
1. Elaborat în colaborare cu Comisia Internațională de Diplomatică (din cadrul Comitetului Internațional al Istoricilor) **Vocabularul internațional de sigilografie** a cărui redactare a început încă din 1979, se află în curs de tipărire.

Sînt definiți 323 termeni acoperind toate aspectele privind știința și practica sfragistică, grupați tematic într-o manieră menită a releva strînsa legătură între diferitele domenii ale activităților de păstrare, cercetare și valorificare a acestor mărturii ale trecutului.

Pentru fiecare termen se dă definiția în limba franceză iar în continuare sînt inserați corespondenții în limbile țărilor participante la elaborarea lucrării, în ordinea alfabetică a denumirii.

Răspunzînd exigențelor impuse de această etapă a cercetărilor științifice, abordînd în mod unitar o vastă problematică, această lucrare , pe lîngă faptul că va asigura uniformizarea dorită în ceea ce privește denumirile cu care se operează în această disciplină, va stimula neîndoielnic cercetările de specialitate și va facilita colaborarea internațională în aprofundarea lor.

2. **Introducerea în bibliografiile internaționale de sigilografie**, în curs de redactare, este tot o lucrare colectivă. Ea va cuprinde de fapt lista titlurilor de bază publicate în diferite țări. Pe lîngă faptul că va răspunde nevoilor de informare, devenite în această epocă de explozie a cercetărilor un imperativ ce condiționează progresul, lucrarea este destinată să deschidă drumul spre o sigilografie comparată, facilitînd în special determinarea tipurilor sigilare și evidențierea rolului acestor surse în evoluția istoriei artei.

Cuprinzînd mai multe volume — primul va fi intitulat *Europa veche* (în sensul de epocă medie) și *modernă* —, lucrarea va include listele întocmite de reprezentanții diferitelor țări, structurate pe următoarele capitole :

- A. **Generalități.**
  1. Bibliografie generală.
  2. Manuale și lucrări referitoare la principalele țări europene.
  3. Probleme tehnice : conservare, păstrare și restaurare.
  - B. *Statele din Europa* (incluse în ordine alfabetică).
    1. Bibliografii .
    2. Manuale, sinteze.
    3. Inventare generale sau, în lipsa acestora, principalele inventare regionale.
    4. Sigilografia modernă și contemporană.
    5. Reviste de sigilografie sau altele în care se includ studii privind sigilografia.
  - C. *Imperiul Bizantin și fostele state latine și grecești* (grupele după subdiviziunile de la 5 B), ca și ordinele militare.
  3. **Bibliografia anuală de sigilografie**, a cărei tipărire a început deja prin inserarea în „Buletinul Comitetului” a listelor întoc-

mite pe țări, cuprinde titlurile lucrărilor sigilografice clasificate în trei grupe :

I. Lucrări generale, manuale, sinteze, re-viste în curs de apariție.

II. Lucrările speciale clasificate pe materii, sigilii ecleziastice, de orașe, aparținând claselor sociale, instituțiilor etc.

III. Lucrări speciale grupate pe criterii geografice : regiuni istorice, unități teritorial-administrative, localități.

Pentru a se evidenția interferențele culturale în domeniul sigilografic, o lucrare editată într-o țară care prin conținut se referea la o altă va fi menționată în listele respective la ambele țări.

Subliniem faptul că cele două lucrări bibliografice menționate mai sus nu cuprind și studii abordând sigiliile specifice epocii antice, întrucât s-a considerat că în preocupările Comitetului intră doar izvoarele sigilare legate de documentele scrise.

4. Preocupările pentru realizarea *Anchetelor asupra matricelor sigilare* au început a se contura în 1987, inițiativa fiind sprijinită de Dl. Jean Favier, director general al Arhivelor Naționale din Franța, profesor la „École des chartes” și președinte al Consiliului Internațional al Arhivelor. Scopul anchetei este de a se efectua un recensământ al acestor izvoare istorice, desigur avându-se în vedere obiectivele generale ale Comitetului, creșterea grijii pentru păstrarea și valorificarea patrimoniului sfragistic. Acțiunea s-a justificat prin relevarea faptului că tiparele sigilare ce pot fi monumente culturale de înalt nivel, gravate uneori de artiști de renume, au cunoscut în curgerea istoriei uriașe pierderi. Din studiile preliminare efectuate s-a constatat faptul că au străbătut veacurile ajungând până la noi doar puține dintre matricele sigilare folosite de-a lungul anilor într-o țară sau alta. Dincolo de vicisitudinile vremurilor, pierderile s-au datorat, pentru evul mediu și începutul epocii moderne, faptului că distrugerea tiparelor sigilare se înscrisa în cadrul măsurilor administrative menite să ducă la evitarea folosirii lor abuzive (validarea cu acestea a actelor plastografiate).

După începutul veacului al XIX-lea, unele tipare sigilare au fost salvate ca urmare a preocupării colecționarilor particulari de a achiziționa curiozități. Incluse în astfel de colecții, tiparele sigilare au cunoscut o largă circulație, ceea ce a făcut ca în unele cazuri ele să fie dispersate de piesele cu care alcătuiau un tot organic. Avându-se în vedere că aceste mărturii speciale își pot dezvălui pe deplin însemnătatea numai în condițiile cercetării comparate a exemplarelor aflate inițial în strinsă interdependență, a cunoașterii locului unde au fost instituite și a naturii reprezentării, Comitetul Internațional de

Sigilografie a difuzat un chestionar structurat pe rubrici vizând culegerea de informații care să releve componența și importanța colecțiilor de acest fel.

Interesează în n.ord deosebit mijloacele de evidență, măsura în care tiparele sigilare sînt accesibile cercetării și marelui public, materialele de protecție utilizate pentru protejarea lor. Cum în țările din apusul Europei periodizarea istoriei este diferită de aceea din sud-estul continentului, prin chestionarul la care ne referim se solicită precizarea numărului matricelor existente din perioada anterioară anului 1500 (corespunzătoare în occident cu epoca medie) : numărul tiparelor sigilare datînd din anii 1501—1815 și acela al izvoarelor de acest fel posteroare acestei perioade.

Un alt obiectiv al Comitetului, acela de a elabora un *Manual pentru descrierea imaginilor gravate în timpul sigiliilor*, începe să se materializeze. Scopul acestei lucrări este de a furniza arhivelor, istoricilor, tuturor celor care se preocupă de descrierea sau valorificarea acestor mărturii istorice, indicii pentru explicarea diferitelor reprezentări.

Un prim pas în acest sens îl constituie redactarea unui studiu în legătură cu „tipologia sigiliilor”. Subliniindu-se faptul că determinarea tipologiei sigiliilor are drept scop evidențierea mesajului fundamental și valoarea simbolică a acestora, depășind caracterul practic al activității de inventariere și clasificare a sigiliilor, această lucrare va facilita cunoașterea mentalităților posesorilor și realizatorilor sigiliilor și, prin aceasta, cunoașterea mentalului colectiv propriu unei etape sau altuia.

Referindu-ne la activitatea de ansamblu a Comitetului, trebuie să relevăm preocupările acestuia de a populariza rezultatele obținute într-o țară sau alta în domeniul concretizării obiectivelor sale. În acest sens, în cadrul reuniunilor anuale (în ultimii 5 ani acestea desfășurîndu-se la Veneția, Londra, Bruxelles, Paris și Stockholm) s-au susținut comunicări vizînd o gamă largă de probleme. Un loc aparte s-a rezervat dezbaterilor pe marginea conservării și restaurării sigiliilor, tratării bolilor specifice, combaterii „cancerului bulilor de plumb”. O altă temă ce s-a dovedit de interes major a abordat evoluția legislației utilizării sigiliilor.

Cunoscîndu-se rolul acestor izvoare în ilustrarea istoriei civilizațiilor, Comitetul a sprijinit inițiativele în ceea ce privește organizarea și popularizarea expozițiilor și dare.

Cît privește utilizarea noilor tehnici, în timpul ultimului Congres internațional de arhivistă (desfășurat la Paris — august 1988), cînd s-au reunit și organisme de

lucru ale C.I.A., deci și Comitetul de sigilografie, în cadrul Salonului internațional „des techniques de traitement et d'exploitation des Archives”, țara gazdă a instalat la Palatul Congresului un stand, unde participanții puteau solicita datele necesare asupra unor sigilii cu ajutorul echipamentelor electronice, paralel cu regăsirea informațiilor, proiectându-se imaginea sigiliilor respective pe videodisc.

Acest program, ce putea fi transpus în mai multe limbi, a fost astfel alcătuit încât să poată fi utilizat în toate țările (capacitatea unui videodisc este de 50 000 imagini sigilii).

Hristo Matanov, Rumjana Mihneva, DE LA GALLIPOLI LA LEPANTO. BALCANII, EUROPA ȘI INVAZIA OTOMANĂ. 1354–1571, Sofia, Ed. Nauka; iskustvo, 1988. 357 p.

Cele peste două veacuri de prezență otomană în Balcani și în Europa centrală au influențat de asemenea maniera viața acestei zone geografice, încât, problemele ridicate de expansiunea otomană și de diferitele manifestări ale împotrivirii la această expansiune, larg discutate și până acum, au rămas încă actuale și interesante.

Caracterul contradictoriu al temei ridică serioase greutăți. Dificultățile provin din complexitatea obiectivă a procesului istoric care include un larg spectru de divergențe economice, politice, sociale, spiritual-culturale, etnice, religioase ș.a. Ele provin, de asemenea, din bogata varietate a bazei documentare, conținând deseori date contradictorii, precum și din imensitatea literaturii apărute în cele mai diverse limbi ale lumii.

Autorii, Hr. Matanov, medievist-balcanist, și R. Mihneva, osmanist, abordează subiectul în deplină cunoștință de cauză și cu o pronunțată tendință critică. Astfel, chiar din introducere se subliniază necesitatea reinterpretării unora dintre tezele referitoare la evenimentele istorice din Balcani și din Europa centrală și apuseană în secolele XIV–XVI.

Cu toate că, teoretic, titlul fixează ca moment de început al studiului anul 1354, când turcii cuceresc fortăreața bizantină Gallipoli și se stabilesc în Europa, practic, primul capitol reprezintă o incursiune în preistoria otomană. Sunt apoi abordate, rind pe rind, toate momentele istorice cheie, sfârșind cu marea bătălie navală de la

Am prezentat mai sus preocupările Comitetului Internațional de Sigilografie, punând accent pe lucrările de interes mai larg, cu doliința ca în România să se poată concretiza de acum înainte obiectivele organismelor Comitetului Internațional al Arhivelor, cu atât mai mult cu cât în aceea ce privește sfragistica, izvoarele sigilare românești, deosebit de numeroase și originale, parte integrantă a patrimoniului spiritual național, reflectă în imagini plastice, expresive, întreaga istorie a neamului.

MARIA DOGARU

Lepanto (1571), socotită ca marele punct de început al Imperiului otoman începutul sfârșitului¹. Sunt aduse în scenă mari personalități ale epocii, sunt trecute în revistă cele mai diverse relații interumane și interstatale, se discută rolul pe care marile state și orașe ale Europei l-au jucat în perioada istorică fixată. Se discută, cu amănunțe și precizare de poziție, caracterul stării de vasalitate sau de autonomie relativă pe care au avut-o popoarele creștine din Balcani și din centrul Europei.

Așa cum era de așteptat, se fac dese referiri la Țara Românească și la Moldova. Amintim numai bătălia de la Kossovopolje (Cimpia Miciei), lupta de la Nicopole, bătălia de la Varna, considerată ca ultima cruciadă din Evul Mediu, care a avut, de la început până la sfârșit, un pronunțat caracter antiotoman, conflictele pe care Imperiul le-a avut deseori cu Țara Românească și cu Moldova, împrejurările și caracterul Ligii

¹ Cele opt capitole ale cărții se intitulează astfel: I. Din Asia către Europa; II. Vasalii otomani până la 1402; III. Ideea Cruciadei și Cotropirea otomană (până la mijlocul secolului al XV-lea); IV. De la criză la apogeu; V. Drumul către Apus (a doua jumătate a secolului al XV-lea); VI. Imperii, vasalii și vecini (mijlocul secolului al XV-lea — anii '30 ai secolului al XVI-lea); VII. Antecedentele la Lepanto (de la echilibru la încercările de revanșă); VIII. Lepanto, Balcanii și bulgarii.

antiotomane create în 1449 între Moldova, Lituania și Ungaria².

În general, autorii supun judecății principalele probleme abordate de istoriografie pentru Europa și Asia feudalismului. Tabloul făcut conflictului dintre două civilizații puternice — cea osmano-musulmană și cea europeană-creștină — este sugestiv și documentat. De altfel, întregul studiu are o solidă bază documentară, folosindu-se surse osmane, bizantine, latine ș.a., la care se adaugă surse istoriografice engleze, americane, franceze, nemțești, cehești și slovace, poloneze, ungare, sirbești, grecești și românești, desigur, pe lângă cele bulgărești. Certeza are un caracter complex, autorii

privind procesul istoric nu numai sub aspectul său politic, ci și sub aspectele sale sociale, culturale, etnice și așa mai departe.

Volumul poate fi discutat, mai ales de istoricii români, din punctul de vedere al importanței pe care autorii o acordă unui eveniment sau altuia, unei personalități istorice sau alteia. Se pot discuta, de asemenea, unele teze și luări de poziție, dar lucrarea monografică semnalată aici rămâne un izvor bibliografic pe care specialiștii Evului Mediu trebuie să-l cunoască.

OLIMPIA GUȚU

Mihail-Dimitri Sturdza, *DICTIONNAIRE HISTORIQUE ET GENEALOGIQUE DES GRANDES FAMILLES DE GRÈCE, D'ALBANIE ET DE CONSTANTINOPOLE*, Paris, Chez l'auteur, 1883, 657 p.

Cartea lui Mihail Dimitrie Sturdza este, fără îndoială, o reușită deosebită a științei genealogice pe plan european. Ea se impune prin impresionantul material istorico-genealogic strins de autor — descendent în linie directă din domnitorul regulamentar omonim — material care se circumscrie unor coordonate spațiale și temporale foarte întinse. Astfel, monumentalul dicționar realizează o imagine cuprinzătoare asupra aristocrației grecești și albaneze începând cu epoca bizantină, urmându-i destinele și filiațiile până în contemporaneitate. Autorul se mișcă, așadar, de-a lungul unei perioade îndelungate de timp, în care această clasă socială a cunoscut mutații de structură și fluctuații geografice însemnate.

Bibliografia lucrărilor despre familiile fanariote număra, până la apariția cărții care face obiectul acestor rânduri, câteva titluri. Este vorba de unele monografii dedicate acestora, ca de pildă cele ale Mavrocordașilor, realizate de Émile Legrand și Alexandru A. C. Sturdza, cea consacrată familiei Mavrogheni de către Théodore Blancard, precum și edițiile de documente privitoare la familiile Mano, realizată de Constantin G. Mano, Callimachi, îngrijită de Nicolae Iorga. Mono-

grafiile despre familiile Callimachi, Raco-viță și Rosetti, mai ales ultimele două, rămân ca modele ale genului. Aristocrației bizantine i s-au dedicat cu deosebire după cel de-al doilea război mondial cercetări tipologice și genealogice de o deosebită rigoare științifică, fiind studiate familiile Cantacuzino, Dukas, Gabras, Argyros, Choumnos, Dermokaites, Kabassilas, Kama-teros, Phokas, Skleros, Taronites, Tornikes, Tzamlakon etc. În ceea ce privește lucrările de sinteză despre familiile grecești post-bizantine, acestea sînt mult mai reduse la număr: cele două ediții (1892, 1904) ale lucrării genealogice a lui Eugen Rizo-Rangabé despre nobilimea fanariotă, excursul genealogic al lui Ioan C. Filitti din lucrarea sa *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, din 1919, *Libre d'or de la noblesse ionienne* a aceluiași Eugen Rizo-Rangabé, apărută în 1915, *Libre d'or de la noblesse de Chio*, de Philip Argenti, din 1951. Desigur aceste enumerări sînt depaite de a fi complete, dar ele punctează principalele realizări ale științei genealogice în domeniile de investigație respective. Lucrarea lui Mihail-Dimitrie Sturdza reunește într-un singur volum întreaga cercetare genealogică din spațiul grec (Bizanțul și grezitatea modernă), constituind o sinteză cu numeroase elemente de noutate, din a cărei consultare medievistul, modernistul și chiar specialistul în istorie contemporană are multe de aflat.

Lucrarea este prefăcută de reputatul neolenist Constantin Th. Dimaras, cel care

² Ai mai fi fost de adăugat și alte aspecte. Așa de exemplu, și în 1583 Ivașcu Goleșcu, consilier al lui Mihnea Turcitul, propunea un amplu plan de coaliciție antiotomană, întemeiată pe conjugarea eforturilor principalelor state din Europa centrală cu lupta popoarelor din Balcani. Vezi în acest sens volumul colectiv *Poporul român și lupta de eliberare a popoarelor din Balcani*, București, 1986, doc. nr. 23.

a scris *Istoria literaturii neogrecești*, tradusă și în limba română în 1968. În prefață se evidențiază faptul că „imensul și conștiințiosul efort al lui Mihail Sturdza a dat rezultate remarcabile în raport cu ceea ce dispunem până astăzi și duce la un progres real al cunoștințelor noastre (p. 11).

Introducerea autorului expune probleme legate de evoluția statutului aristocrației în Grecia de-a lungul veacurilor, mituri țesute în jurul genealogiilor, metodele ce se cer a fi utilizate de genealogia științifică, definiția conceptului de noblețe, titlurile de noblețe, diferitele sisteme de acordare a acestui atribut — în Bizanț, de către papă, de către împăratul romano-german și de către regele Franței. Prima și a treia parte a lucrării cuprind prezentări ale aristocrațiilor care s-au dezvoltat în Bizanț, Grecia venețiană, Grecia genoveză, Fanar, Peloponez, insula Hydra, Epir și Macedonia, Grecia regelui Othon, Grecia cruciadelor, Constantinopolul catolic, Rhodos, Cipru, Armenia ciliciană, iar în partea a doua sînt prezentate în ordine alfabetică principalele familii bizantine și neogrecești.

Ținuta grafică a lucrării este admirabilă, ilustrații numeroase introducîndu-ne în atmosfera familiilor respective. Tablouri de epocă, fotografii ale unor personaje ilustre, imagini de steme și sigilii, hărți, fotografii ale unor monumente legate de trecutul familiilor înlătură ariditatea presupusă de acest încărcat demers genealogic.

Genealogiile pe care ni le oferă Mihail-Dimitrie Sturdza în cartea sa posedă o certă valoare a informației, ele nu beneficiază însă de toate trimiterile documentare care să le facă verificabile. Este adevărat, la dimensiunile unei lucrări precum cea de față, suportul științific asigurat de aparatul critic ar fi fost extrem de dificil de realizat. Fiecare dată de stare civilă, fiecare filiație genealogică cu trimiteri directe la documente ar fi făcut lucrarea foarte anevoie de consultat, dar i-ar fi asigurat, credem, un grad superior de credibilitate.

Dincolo de observația făcută, dicționarul istorico-genealogic realizat de Mihail-Dimitrie Sturdza conține o informație impresionantă, rod al unei munci tenace. El poate interesa pe specialistul român prin genealogiile familiilor fanariote, prin precizările privitoare la diferite familii de obârșie grecească sau aromână stabilite pe pămîntul românesc (de exemplu: Meitani, Mustață, Petrino, Petrovici-Armis etc.), precum și prin conexiunile genealogice pe care le pune în evidență și care îngăduie tragerea unor concluzii istorice (de exemplu: *Chestiunea orientală din punct de vedere genealogic*, p. 154—156). Credem că intrarea în fondul bibliotecilor noastre publice a mai multor exemplare din această meritorie lucrare ar fi foarte profitabilă pentru cercetarea istorică românească.

MIHAI SORIN RĂDULESCU